

CONTRAPUNT

Eren uns anys contrapuntístics: cada veu tenia independència de moviment i de línia melòdica i, malgrat tot, concordaven harmònicament al voltant d'un tema donat, el *cantus primus*. Un tema que, ras i curt, era la voluntat nacional de córrer, després d'haver-se desempallegat de la subjecció absoluta, a l'encalç del bo i millor.

Així, l'Hospital de la Santa Creu que el rei Martí l'Humà havia fundat feia cinc-cents anys —el 1401—, reclamava a crits un inajornable relleu. Pau Gil encarregà als seus marmessors la construcció d'un nou edifici i l'obra fou duta a terme per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner. L'acte de col·locació de la primera pedra se celebrà el dia 18 de gener de 1902 i, lentament, s'anaren aixecant els vastos pavellons. Quan, per exhauriment dels cabals instituïts per Pau Gil, l'Administració de l'Hospital de la Santa Creu adquirí els terrenys i els pavellons construïts (25 d'abril de 1913) es prosseguiren les obres —ara amb la denominació definitiva d'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau— i el nou centre pogué ésser inaugurat, encara que inacabat, el 22 de juliol de 1916.

L'any 1922, Pere Martínez i Garcia —que tenia vint-i-cinc anys— guanyà la plaça de director del Servei de Malalties de la Infància del nou Hospital; des d'aquell moment hi havia, a la ciutat, una nova escola de pediatria que, pel prestigi que adquirí, acabaria obtenint el caràcter d'universitària. Martínez i Garcia era tot vitalitat i aplom: es diu que, a l'hora de les oposicions de Sant Pau, dormia a casa seva beatíficament i que el seu amic i també opositor Agustí

Pedro i Pons hagué de córrer a despertar-lo. Retia un autèntic culte a l'educació física i deixava estupefactes els amics amb les seves aptituds: «... *hercúleo en su naturaleza somática, verdadero apolo de tipo juvenil y superdotado de inteligencia...*» «*Forzudo, gimnasta o atleta ... lo mismo trepaba a pulso cogido de una jarcia embadurnada, que levantaba fardos o arqueaba los barrotes de una verja.*»³⁴ Físic a part, es voltà de deiebles.

Abans del 1922, l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau atenia els infants d'edats compreses entre 5 i 12 anys en una sala del Servei del mestre de medicina Pere Esquerdo, de la qual tenia cura Rossend Coll i Viladevall, perquè «*las enfermedades propias de la 1ª infancia, o sean las comprendidas desde el nacimiento hasta los 4 ó 5 años, requieren una serie de condiciones y cuidados que hoy no existen en este Hospital y que por lo tanto debería pensarse en establecerlos el día que, como resultado de las oposiciones convocadas con el nombre de Pediatría Médica, el favorecido lógicamente las reclamara*».³⁵ A la mort de Pere Esquerdo, el seu fill Francesc ocupà la plaça de director del Servei i Rossend Coll sol·licità d'ocupar el lloc que Francesc Esquerdo deixava vacant; d'aquí la convocatòria del concurs-oposició per a pediatria, que, finalment, es resolgué el 29 de setembre de 1922.³⁶

Un altre centre que mereix el qualificatiu d'escola era la Maternitat; tot i els entrebancs provinents de la legislació estatal. Cal tenir present, per exemple, que la delegació de serveis del Govern central a la Mancomunitat, prevista en el Reial Decret de constitució

34. *Pedro Martínez Garcia*, B. Rodríguez Arias. *Anales de Medicina y Cir.* vol. LII, núm. 229.

35. De l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. (obtenció, Joaquim Ramis)

36. El Tribunal era format per Viura i Carreras, president; Francesc Gallart, secretari i Rossend Coll, vocal. El resultat de l'oposició fou Martínez i Garcia, 2 vots; Pedro i Pons, 1 vot. (De l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau). (obtencio, Joaquim Ramis)

del 18 de desembre de 1913, encara no s'havia dut a terme el dia 13 de gener de 1924, quan Primo de Rivera decretà la dissolució de l'organisme autònom. A més, l'entusiasme preferent que Miquel A. Fargas i Prat de la Riba havien posat en l'obra de la Casa Maternal Catalana, amb llur desaparició (moriren, respectivament, l'any 16 i el 17) havia disminuït de calidesa. Però a la Maternitat, l'aire era inquiet, sament inquiet: Joan Casasayas i Cucurella, fill de Manresa i wagnerià convençut, inicià la transformació de l'assistència als infants de la Casa, al cap d'un grup integrat per Ricard Zariquiey, Salvador Goday, August Brossa i Pompeu Pascual. Els canvis —a dir veritat—, per culpa d'entrebancs, per poca flexibilitat de les tàctiques, pel que sigui, just van poder ésser encetats. Això que Casasayas creia que «sols amb una intel·ligència servida per una tenacitat i una disciplina de ferro es fan les grans coses.» A l'extrem que, durant la Guerra Europea i després d'un episodi victoriós dels alemanys, digué: «Saben quines són les coses millors que ha produït el món? La Companyia de Jesús i l'exèrcit alemany. Sant Ignasi i el general Makensen són dues figures de primera magnitud en la història humana; per això triomfen sempre.»³⁷

Una altra veu en el contrapunt és la de la història, entre nosaltres, del BCG. Abans, però, d'escoltar-la, de segur que serà saludable i ben acceptada la insinuació feta a un possible lector d'un tarannà d'aquells que sempre estan de tornada de tot, que fan befa sistemàtica de la il·lusió: que se saltin els tres paràgrafs següents, que se n'estalviïn la lectura. Perquè el fet és que als protagonistes d'aquesta història, quan, molts anys després, parlaven —o algú en parlava— d'aquella enfervorida empresa, encara se'ls encenia la mirada.

És sabut que el microorganisme responsable de la malaltia tuberculosa no fou descobert fins a l'any 1882, per Robert Koch. Desgraciadament, les espe-

37. A Joan Casasayas, Salvador Goday. Sessió homenatge de la SCP, del 10-març-1932.

rances que, després de la descoberta, es dipositaren en successives mesures immunològiques encaminades al domini de la malaltia —l'anomenada vacuna anti-alfa de Jaume Ferran, per exemple— falliren una darrera l'altra i, mentrestant, a principis de segle eren degudes a la tuberculosi una tercera part de la mortalitat per infeccions i uns sisena part de la mortalitat general; només a Barcelona —que tenia uns sis-cents mil habitants— morien anualment per tuberculosi unes dues mil persones.³⁸

La lluita antituberculosa tenia un caràcter mèdico-social i hi eren absents els aspectes terapèutics d'eficàcia. L'any 1903, Víctor Soley havia redactat una ponència en què, a semblança del que preconitzava Albert Calmette a França, s'establien com a punts bàsics de la lluita la prevenció i el sanejament, l'educació sanitària, el dispensari i el sanatori. Aquesta ponència conduí a la creació del Patronat de Catalunya per a la lluita contra la tuberculosi que, molt aviat, aconseguí la inauguració d'un primer dispensari (al passeig de Sant Joan, el 1904), al qual seguien un dispensari a Gràcia (1908) i el Sanatori de Torrebonica (a Terrassa, el 1911). Ara, una Reial Ordre del 19 de març de 1909 disposà que el Patronat de Catalunya per a la lluita contra la tuberculosi es transformés en Junta Provincial depenent del Real Patronato Central, amb la qual cosa començà d'esfumarse una empresa coratjosa. Encara bo que, l'any 1922, l'obra d'aquest Patronat fou posada sota la dependència de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, que se'n féu càrrec amb el nom d'Obra Antituberculosa, l'activitat sobresortint de la qual és la que, a partir del 23 de juliol de 1932, durà a terme l'Institut Antituberculós Francesc Moragas, dirigit per Conrad Xalabarder i Puig, de funcions assistencials terapèutiques i d'examen profilàctic, labor edu-

38. «Cent anys de lluita antituberculosa a Barcelona», Maria José Báguena Cervellera, dintre de *Cent anys de Salut Pública a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona, 1991.

cativa popular en la lluita antituberculosa i una important acció científica.

I, pràcticament, res més, el buit. Fins que la Mancomunitat, l'any 1918, creà el Servei d'Assistència Social dels Tuberculosos, amb el seu humilíssim dispensari del carrer de Rades. Mentrestant, «nord enllà», uns homes tenaços estaven escrivint les pàgines d'una exemplar història d'esforços al servei d'una noble empresa: Albert Calmette i Camille Guérin iniciaren la pacient i sistemàtica recerca l'any 1905 i fins al cap de 16 anys no obtingueren l'èxit en les temptatives. Amb el BCG —el bilitat Calmette Guérin— aconseguien la reducció de la mortalitat dels lactants nascuts en medi tuberculós d'un 25% a un 1,5%.³⁹ Era l'any 1921 i al cap de només tres anys —només tres anys, que tot el procés d'elaboració del BCG s'efectuava a Barcelona i calgué muntar-lo de cap a peus— al dispensari de Rades comencen les vacunacions i la campanya a favor de la vacunació; era el novembre de 1924. El director i, al mateix temps, ànima de l'empresa era Lluís Sayé; i els col·laboradors, Pere Domingo —que preparava el vaccí al Laboratori Microbiològic Municipal—, Tomàs Seix i Miralta i Manuel Miralbell i Centena, cap de la Secció d'Infància del dispensari. Aquests homes —amb una fe com d'apòstol— aconseguiren, tot i les interrupcions imposades en llur comesa, que al cap de deu anys fos vaccinat amb BCG a Catalunya el 50,85% dels nadons, que era —després de França— el percentatge més alt d'entre les nacions que havien adoptat el procediment. Per això, després de tant de temps, encara se'ls encenia la mirada.

La veritat és que, entre realitzacions com la del BCG i el naixement de noves maneres de veure les coses, hom podia mirar el futur esperançadament sense el temor d'ésser titllat d'il·lús. Eren ben noves, per exemple, paraules com les de Salvat i Espasa de

39. *Histoire illustré de la puériculture*, P. Huard i R. Laplane, París, Les Éditions Roger Dacosta, 1979.

l'any 28: «La profilaxi de la tuberculosi és qüestió d'educació. Educació del metge en primer terme per tal que conegui bé la malaltia; educació higiènica del nen ja a l'escola i educació bàsica de la població.»

També d'aquests anys és l'inici de l'atenció a les deficiències mentals infantils. A tot el món havia estat una qüestió gens atesa, sobretot des de la medicina; la pedagogia, per contra, se n'havia ocupat amb més assiduitat. A França, per exemple, un primer tractat de psiquiatria infantil —*La folie chez les enfants*, de Paul Moreau (1844-1908)— és de l'any 1888, mentre que ja l'any 1828 s'obria, a Bicêtre, una escola per a infants anormals, i una a la Salpêtrière l'any 1834 i una altra —un centre «ortofrènic»— al cap de poc. Tot i així, no és fins a 1905 que Alfred Binet i Théodore Simon descriuen i apliquen la primera bateria de proves d'avaluació del retard mental en les diferents edats.

Els sanatoris psiquiàtrics catalans sempre havien tingut seccions destinades a infants oligofrèncs profunds o amb psicosis destructives, però aquest tipus d'assistència pertanyia de ple a una acció d'asil i no tenia res a veure amb una labor terapèutica científica.

A Catalunya, els primers passos de la psiquiatria infantil són el resultat d'una acció no se sap si de psicòlegs, de psiquiatres, de pediatres o de pedagogs, o d'una acció conjunta de tots aquests especialistes. L'anomenada Obra de la Junta Provincial de Protecció a la Infància —conseqüència de la Llei de protecció aprovada el 12 d'agost de 1904, que regulava la vigilància dels infants criats fora del domicili patern (en cases-bressol o en cases d'expòsits) i que, com totes les lleis de protecció d'aquell temps, s'ha d'unir als esforços i la insistència del pediatre membre de la «Real Academia Nacional de Medicina» Manuel Tolosa Latour (1857-1919)— acollia infants de procedència diversa; fou per encàrrec de la Mancomunitat que, l'any 1914, el psicopedagog Lluís Maria Folch i Torres funda el Laboratori d'Experimentació Psico-

lògica i estudia científicament els aspectes psicològics dels infants de la Protecció. Folch i Torres, de l'any 1914 al 1916, realitzà aquesta tasca de forma clandestina perquè els elements dirigents de la Junta Provincial no creien prudent una activitat que podia desviar-se de l'«ortodòxia religiosa». Aquests estúpids temors desaparegueren l'any 16 quan Gabriel M. de Ibarra, fundador dels Tribunales Tutelares de Menores de España visità el Laboratori i en féu l'elogi. Des d'ara, Folch i Torres treballarà sense trabes.⁴⁰ Més tard, l'any 1928, en col·laboració amb Claudi Bassols, crearà l'Institut Torremar, a Vilassar de Dalt, una institució privada modèlica per a infants anormals que arribarà a disposar d'unes dues-centes places d'interns.

El 1915, el psiquiatre Josep Córdoba i Rodríguez, que havia estudiat a París i hi havia respirat aires nous, funda l'Instituto Medicopedagógico, també una institució privada, per a nens disminuïts psíquics de famílies benestants; i l'any 1917, l'Ajuntament de Barcelona crea l'Escola Municipal de Deficients, a la Vil·la Joana de Vallvidrera, amb un centenar de places de mitja pensió, que dirigirà el metge Joan Alzina i Melis, el qual, format a Bolonya, havia estat en definitiva l'inspirador.

S'intensifica cada vegada més l'atenció a la infància deficient i per la influència de persones que s'hi desviuen —Claudi Bassols i Folch i Torres, d'una manera molt marcada—, a partir del 1921 el diagnòstic psicològic i el psiquiàtric són més acurats i l'assistència s'enriqueix amb nous recursos. Per exemple, s'emprèn —des del Tribunal Tutelar de Menors, en una acció mancomunada amb la Junta de Protecció de Menors— l'organització de grups especials en règim de Granja Agrícola o de Llar Familiar. Justament, Folch i Torres —que demanarà la col·la-

40. *Notes per a una història de la psiquiatria infantil a Catalunya*, Lluís Folch i Camarasa. 1er. Congrés Internacional Hist. Medicina Cat. Llibre d'Actes, vol. III, pàg. 331.

boració de Claudi Bassols— serà director tècnic del Tribunal Tutelar de Barcelona durant deu anys, del 21 al 31. També en aquest temps es disposa la creació d'aules escolars especials per als infants amb retard mental.

Havia costat fatics i una eternitat de temps i d'injustícia, però era evident que les noves veus parlaven un llenguatge nou. Folch i Torres, per exemple, que l'any 1916 havia proclamat que «el problema de la delinqüència infantil s'arreglaria a cops... de petons.»

El 25 d'abril de 1922, a l'Ateneu Barcelonès, Salvador Vives i Casajuana —el deixeble de Domènec Martí i Julià i el continuador de la seva obra de dignificació de l'assistència psiquiàtrica— pronuncià una conferència sobre «Preservació i lluita contra les Malalties Mentals». La sensibilització per a aquest tema que la conferència desperta, condueix a la creació de la Lliga Catalana d'Higiene Mental, que presideix el mestre de filòsofs Jaume Serra i Hünter; sense cap mena de dubte, es pot dir que aquell vint-i-cinc d'abril va néixer la higiene mental a la Península.

Claudi Bassols, que anys més tard presidiria la Societat Catalana de Pediatria, es pot dir ben bé que no parava. El seu pare, Agustí Bassols i Prim, havia creat l'any 1903 un dels primers periòdics científics escrits en català, «Contra la tisis»; d'aparició mensual i amb molta modèstia, es proposava de popularitzar els coneixements necessaris per a arribar a un estat d'opinió que afavorís l'establiment de les mesures que exigia una lluita antituberculosa digna del seu nom. La revista va merèixer elogis tan càlids com el del bisbe Torras i Bages que, el 21 de febrer de 1903, escrivia: «... per axò, estimat amich Doctor Bassols, no puch menos de alabar lo seu projecte en favor dels tísichs que tan abundan en nostres temps. Jo, doncs, que per mon ministeri só metje de les ànimes, lo felicito a V. metje del cos, per son projecte a favor dels tísichs. Fassa, doncs, V. l'ofici de piadós samarità que tan li escau per rahó de la seva professió.» Signa: «Lo Bisbe de Vich.» La publicació canvià de nom diverses

El Libro del arte de las Comadres de Damià Carbó, 1541

ENC. VII. P. I. SEPT. 1887. NUM. 1

ARCHIVOS

GINECOLOGÍA, OBSTETRICIA Y PEDIATRÍA

PERIÓDICO QUINCENAL ILUSTRADO

DIRECTOR-PROPIETARIO
D. FRANCISCO VIDAL SOLARES

Publicado en Barcelona, en la imprenta de D. J. Vicens y Gual, calle de San Jaume, número 35.

REDACTORES

ALFARAS, Médico auxiliar del Hospital de Niños.	MAYORAL, Médico del Hospital de la Princesa de Madrid.
ALFARAS, Director de una Clínica de obstetricia, en las salas de la Princesa.	MARTINEZ VILLANAS, Catedrático de enfermedades de la infancia.
BAÑAS, Médico auxiliar de la Princesa de Madrid.	MONTES PARRA, Catedrático de Operaciones.
BARRIO, Médico interno del Hospital de Niños.	MONTES, Catedrático de enfermedades de los niños de Galdakao.
CASTELLANO, Jefe del Dispensario de niños en el Hospital de Niños.	RODRIGUEZ, Doctor en Medicina de la Facultad de París, Médico-cuadrante de la "Bourboulie".
DELANO-PARRA, antiguo Jefe Clínico de los Hospitales de París.	ROUQUAYROL, Catedrático de Medicina.
PEREZ, Catedrático de Obstetricia y ginecología.	ROUQUAYROL, Presidente de la Real Academia de Medicina.
PEREZ, Decano de la Facultad de Medicina de Valencia.	SANJUAN, antiguo interno de los hospitales de París, Director del Sanatorio del Canigó.
PEREZ, Secretario de la Sociedad de Obstetricia y Ginecología de Valencia.	SARRASQUETA, Médico auxiliar del Hospital de Niños.
PEREZ, Catedrático de Pedagogía y Director de la Escuela de Maestros de Valencia.	SEGA Y MORA, Obrero, Secretario perpetuo de la Real Academia de Medicina.
PEREZ, Decano de las Casas de Socorro.	SOLÍS, Médico interno del Hospital de Niños.
PEREZ, Secretario de la Real Academia de Medicina.	TEJERINO, Médico interno del Hospital de Niños.
PEREZ, Secretario de la Real Academia de Medicina.	

PRECIOS DE SUSCRIPCIÓN

En toda España, un año 10 ptas. | El extranjero 12 ptas.

TARIFA DE PUBLICIDAD

Anuncios a tres pesetas la línea del cuerpo y de tres cuartillos de longitud. Retornos.—Servicio de Medicina, Farmacia, Higiene, y demás líneas suyas.

DIRECCIÓN, REDACCIÓN Y ADMINISTRACIÓN
 Calle de Vergara, número 14, piso 2.º.—Barcelona

La revista de Vidal i Solares, de 1887.

*Dispensari de vacunació del
Laboratori Microbiològic Municipal
de Barcelona, 1904.*

*Laboratori de Bacteriologia de
l'Acadèmia i Laboratori
de Ciències Mèdiques, creat el 1897.*

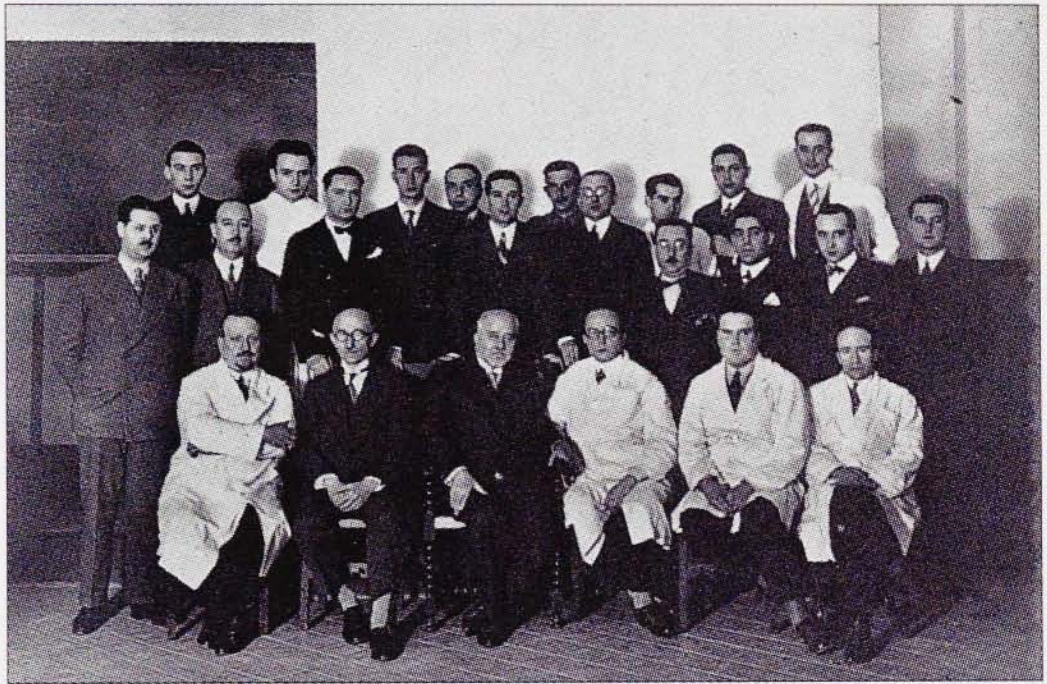
*Dispensari del carrer de Rades, del
Servei d'Assistència Social dels
Tuberculosos, de la Mancomunitat,
obert el 1921.*

LA TUBERCULOSI AMENÇA
LA VIDA I LA RIQVESA DE CATALVNYA

PER EL MÍLIOR RESULTAT DE LA LLUITA
CONTRA LA MALALTIA ACVDIV AL
SERVEI D'ASSISTÈNCIA SOCIAL
DELS TUBERCULOSOS,
ON TROBAREV CONSELL I AJVDA.
IANCOMVNTAT DE CATALVNYA: ASSISTÈNCIA SOCIAL DELS TUBERCULOSOS
CARRER DE RADAS 27 POBL. SEC. BARCELONA

*Cartell de Ramon Casas, del Servei d'Assistència Social
dels Tuberculosos.*

Curs BCG, any 1927. D'esquerra a dreta, asseguts, Guérin (el segon), Calmette i Lluís Sayé. A l'extrem esquerre, dret, Manuel Miralbell i Centena.

Dibuix d'Opisso: trasllat dels estudiants de Mediciona del carrer del Carme a la nova Facultat del carrer de Casanova, 1906.

*La revista de
Martínez Vargas,
iniciada el 1900.*

TOMO XXVII JULIO 1925 N.º 319

LA MEDICINA DE LOS NIÑOS

REVISTA MENSUAL
DEDICADA A LA

HIGIENE, PATOLOGIA y TERAPEUTICA DE LA INFANCIA

Premiada con Medalla de Oro en la Exposición Hispano-Francesa de Zaragoza
dirigida por el DR. A. MARTINEZ VARGAS

CORRESPONDIENTE DE ENFERMEDADES DE NIÑOS DE LA UNIVERSIDAD DE BARCELONA
MIEMBRO DE LA REAL ACADEMIA DE MEDICINA Y CIRUJIA
SOCIO HONORARIO DE LA SOCIEDAD DE ENFERMEDADES DE NIÑOS DE Viena y
MIEMBRO C. DE LA SOCIEDAD DE PEDIATRIA DE PARIS

SECRETARÍO DE REDACCIÓN: D. Julio Marlana Laffuy
DIRECCIÓN, REDACCIÓN y ADMINISTRACIÓN: Tivoli, 18-21, tel. 4.1019-BARCELONA

Phosphorrena ROBERT
Preparado por JOSE ROBERT y BOLE
Químico y Farmacéutico

La gran marca Francesa

FOSFATINA

FALIÈRES

EL MEJOR
ALIMENTO DE LOS NIÑOS
UTIL A LOS ANEMIADOS, CONVALESCIENTES, ANCIANOS

Productos Farmacéuticos especializados:

VINO de CHASSAING con papaya y dióxido (Dispepsias).
Verdaderas POLVOS LAXATIVOS de VICHY, del Dr. L. SOULIGOUX
JARABE y BROMURO de POTASIO GRANULADO de FALIÈRES
PRODUCTOS del Dr. DECLAT, de ácido lático puro.

Casa Chassaigne - G. PRONIER & Co. S, Rue de la Tacherie, París.

Jarabe y Vino de DESCHIENS
La Hematíca de la
OPOTERAPIA HEMATICA Total

*Andrés Martínez
Vargas.*

*De les campanyes
d'educació sanitària
d'Alexandre Frias.*

**ES PERJUDICIAL DAR MUÑEQUILLAS
Y CHUPONES A LOS NIÑOS**

Alexandre Frias.

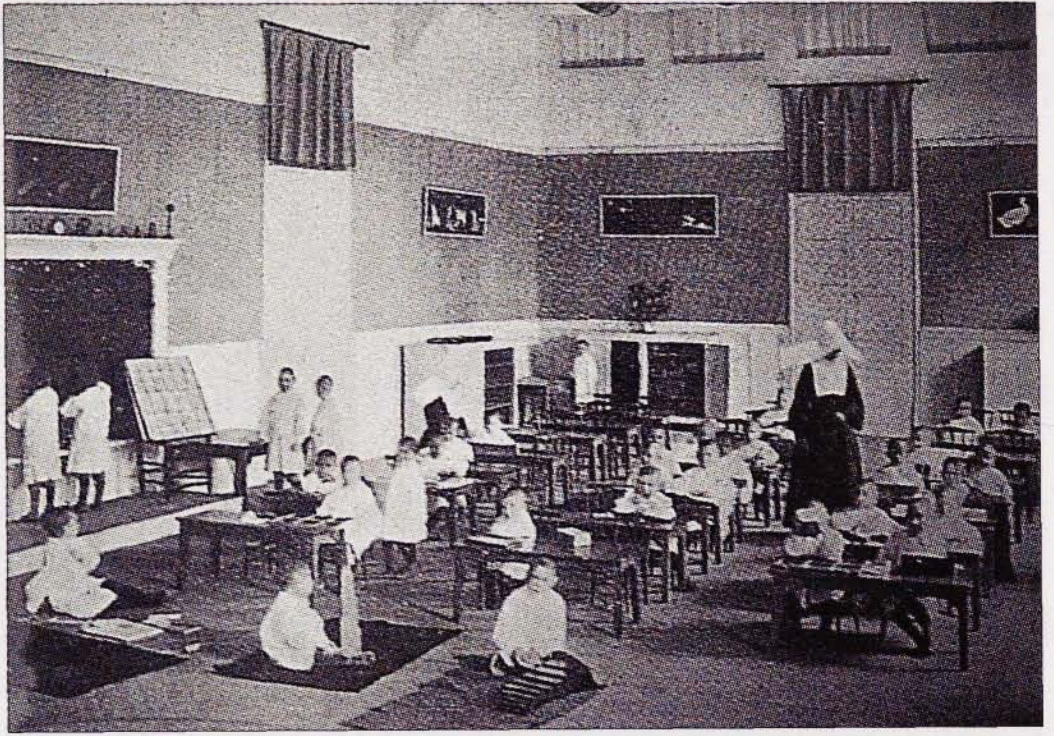
*«Puericultura»
d'Alexandre Frias.*

*Un dels pavellons
de la Casa de
Maternitat de Les
Corts,
de l'arquitecte
Camil Oliveras i
Gensana.*

*Joan Casasayas a
la Maternitat,
amb els
col·laboradors.*

Les classes Montessori a la Maternitat.

L'Hospital d'Infecciosos, un emplaçament poc afortunat.

vegades, de 1916 a 1922 es digué «Revista Mèdica Barcelonesa» i després, fins a 1931 i dirigida per Claudi Bassols, «Infantia Nostra». El primer número d'aquesta nova etapa, comença amb un «Devantal» que reflecteix l'àmplia manera de veure la pediatria que té el director. Diu: «...en voler enfondir en els problemes de la vida i la salut dels infants, de l'aspecte moral d'aquests, i, en estudiar la fisiologia dels nois, ens ha sortit tot-hora al pas la seva psicologia especial; fins en estudiar la transcendència de les malalties dels infants mai hem pogut deslligar-hi del tot la influència que el seu psiquisme hi pogués tenir.» Era una veu nova, una melodia que, per força, havia de sorprendre la majoria. L'educació per via de la palmeta encara imperava en amplíssims sectors quan Claudi Bassols, va, i a les noies del Sindicat Barcelonès de L'Agulla, l'any 1919, els diu: «L'educació ha d'inclinar-se a la benevolença; però és més: cal afegir encara que no pot haver-hi bona educació si aquesta no és del tot atractiva. Per això, és precís d'obtenir l'interès del nen, el que s'aconseguirà fent que en l'educació hi trobi alegria, plaer, benestar (...) els jocs, causant als nens un incessant plaer, són, a l'ensem, el més excel·lent mitjà de moure la seva activitat...»⁴¹ Sí, sí; aquesta manera de veure les coses i d'altres de germanes no trigaran gaire a ésser motiu de blasme i d'interdicció.

41. Conferència publicada a la Revista Mèdica Barcelonesa, 1919.